

5.2. La continuació de l'avantguardisme. Influència del dadaisme i del surrealisme

per Glòria Bordons

5.2.1. L'entrada a un nou període. *Algunes consideracions sobre la literatura d'avantguarda* de J.V. Foix

El segon avantguardisme català, que aniria des de l'any 1925 fins a la guerra civil i que té el seu punt culminant entre el 1929 i el 1932, es diferencia del primer bàsicament per dos aspectes:

- La consideració de l'avantguardisme com un autèntic moviment d'agitació cultural, i no tant com el producte d'una moda europea, que cal imitar.
- La constitució d'un grup bàsic que es convertirà en un revulsiu de la vida intel·lectual catalana (el col·lectiu Dalí-Montanyà-Gasch), tot seguint una de les premisses de tots els ismes avantguardistes europeus: la provocació.

Al mateix temps, com ja s'ha avançat en el capítol sobre el primer període de les avantguardes catalanes, dos nous moviments, formant un tot unitari, centrat en el segon, passaran a substituir els models anteriors: el dadaisme i el surrealisme.

El canvi es produeix l'any 1925, tot i que és important de destacar la conferència d'André Breton a les galeries Dalmau l'any 1922. Diversos fets contribueixen a considerar l'any 25 com l'inici d'aquesta segona avantguarda:

- J.V.Foix publica un article a *Revista de poesia: Algunes consideracions sobre la literatura d'avantguarda*, on proposa el surrealisme com a alternativa.
- La formació del grup "El Ateneillo", una tertúlia que el pintor Rafael Barradas mantingué a l'Hospitalet del Llobregat i que agrupà, entre d'altres, gent tan diversa com J.M. de Sucre, Lluís Capdevila, Sebastià Sánchez-Juan i, sobretot, Sebastià Gasch i Lluís Montanyà, dos dels grans protagonistes de l'aventura surrealista.
- Federico García Lorca, invitat per Dalí, arriba per primera vegada a Catalunya i es posa en contacte amb l'avantguarda.
- Salvador Dalí fa la seva primera exposició a les Galeries Dalmau.

- Sebastià Gasch inicia la seva tasca com a crític d'art amb un article, publicat a la *Gasetta de les arts*, sobre el pintor Joan Miró, un dels protagonistes també d'aquesta segona avantguarda, especialment en els seus darrers anys, quan l'aventura surrealista ja s'ha consolidat.

De tots aquests fets, ens interessa destacar l'article de J.V.Foix, per la seva trascendència literària. Efectivament, el poeta de Sarrià, en aquest escrit, liquida d'una manera contundent la influència del cubisme i el futurisme. Considera que aquests moviments només han creat confusió en els poetes catalans i que són pures acrobàcies espirituals, sense cap mena de funció social. A canvi, exalta el dadaisme i el surrealisme.

Pel que fa a Catalunya, creu que Salvat-Papasseit mai fou un avantguardista i que ni tan sols compregué el significat més elemental de les formes. En canvi, exalta Joaquim Folguera i destaca la plasticitat de les composicions cal·ligramàtiques de J.M.Junoy. El que interessa a Foix és arrencar la literatura catalana del seu provincianisme. En aquest sentit, és important de subratllar una idea, en el fons "noucentista": que l'art o la literatura no poden fer res sense una política que contempli la realitat catalana en la seva globalitat. La idea de l'originalitat, però alhora de la qualitat (que explicaria gran part de la producció de Foix, entre el classicisme i l'avantguarda), és el que el porta a afirmar : (Text B)

"Qui escriu versos sense puntuació, o mots en llibertat, o gaudeix component un *puz* literari ha de saber escriure correctíssimament un sonet. Els atreviments, les innovacions només poden permetre's a temperaments excepcionals. Alguns pastitxos de literatura d'avantguarda apareguts en català us fan acotar el cap avergonyits".

(Text C) **Lectura complementària** del text sencer de l'article de J.V.Foix, *Algunes consideracions sobre la literatura d'avantguarda*, *Revista de poesia* 1: 2 (1925), inclòs a la web de l'assignatura (text núm.1).

L'arrencada de la influència surrealista no suposà la liquidació absoluta del cubisme-futurisme. Alguns poetes, apareguts durant els anys 20, segueixen les

petjades de Salvat i s'inspiraren, doncs, en els models futuristes i cubistes. Entre aquests poetes, caldria destacar Carles Sindreu, Carles Salvador i Sebastià Sánchez-Juan. El primer féu una literatura entre Salvat i Gómez de la Serna, que es basava en la dona i l'esport. Anys després participaria en la fundació de l'ADLAN i també, a la postguerra, serví de pont i mestratge per al grup Dau al Set. El valencià Carles Salvador utilitzà l'avantguarda com a mòbil d'agitació político-cultural i participà en polèmiques, on defensà el mestratge de Salvat. Finalment, Sebastià Sánchez-Juan, que havia començat clarament vinculat al futurisme amb el seu *Segon manifest català futurista. Contra l'extensió del tifisme en literatura* i el llibre *Fluid* de 1922, participà activament, durant aquests anys de la segona avantguarda, en la vida d'agitació cultural (el grup de "El Ateneillo", la revista *L'Amic de les Arts*, "Els 7 davant el centaure", etc.), però els seus llibres de 1929, *Cua de gall* o el més unitari *Divagacions*, són una barreja de les propostes salvatianes i dels postulats surrealistes. De tota manera, la seva carrera s'inclinà més cap a la via popular o tradicional i, ja a la postguerra, estigué desvinculat del món de l'avantguarda.

5.2.2. El dadaisme

Tot i que el dadaisme té un naixement, que per les dades és gairebé paral·lel al cubisme i al futurisme, la seva posterior vinculació amb el surrealisme, fa que l'incloquem en aquest apartat.

El dadaisme neix a Zuric, al cabaret Voltaire, el 5 de febrer de 1916, inspirat pel poeta Hugo Ball i animat per Tristan Tzara, que es convertiria en el líder del grup, Hans Arp, Sophie Taeuber i Marcel Janco. Les circumstàncies del seu naixement (durant la primera guerra mundial en un país neutral) expliquen la diversitat de nacionalitats dels components del grup i també els seus propòsits. Aquests se centren en la provocació: la destrucció de tot (art, bellesa, crítica...) per mostrar al burgès la irrealitat del seu univers i la futilitat de les seves aspiracions. Per això els dadaistes ataquen tots els fonaments de la societat occidental: la moral, la lògica, la raó, l'objectivitat, la ciència, etc. I la manera de fer-ho és mitjançant l'absurd, l'atzar, el subconscient i l'humor, la qual cosa suposa el trencament de qualsevol tipus de límits i la més absoluta llibertat. En tots els manifestos de Tristan Tzara, publicats entre 1916 i 1922, podem trobar

les constants de l'absurd i sobretot un gran sentit de l'humor, també present en tots els actes públics provocatius.

(Text C) **Lectura complementària:** Manifest Tristan Tzara (1920) inclòs a *Manifestos d'Avantguarda. Antologia* (1995), Ed.62 (MOLU 99) pp.161-162, que trobareu a la web de l'assignatura (text núm. 2). Per a més informació, podeu llegir Richter, Hans (1973). *Historia del dadaisme*. Buenos Aires: ediciones Nueva Visión.

Les ruptures i transgressions en tots els camps artístics i literaris són una constant dins del dadaisme, fins al punt que és impossible classificar els integrants d'aquest grup simplement com a escultors, o pintors o poetes. Collages, poemes fonètics, poemes visuals, objectes, etc. seran alguns exponents d'aquest trencament de fronteres.

(Text D) **Il·lustració** (núm.3): *Cap de fusta* (1918) de Raoul Hausmann, el creador del fotomuntatge i de la poesia ortofonètica.

Una altra de les característiques del dadaisme és la seva dispersió. Poc temps després de la seva fundació, Richard Huelsenbeck, que havia estat en els inicis a Zuric, el fundà a Berlín junt amb Raoul Hausman; Kurt Schwitters el portà a Hannover; Max Ernst, junt amb Hans Arp, el traslladà a Colònia; i també cal dir que d'una manera primerenca, encara que sense gaire repercussió, arribà a Catalunya amb Francis Picabia l'any 1917, on fundà la revista *391*.

Tristan Tzara el portà a París, on entrà en contacte amb Breton, Éluard, Aragon i Soupault, el nucli del surrealisme. L'any 1919, Breton i Soupault escriuen *Les champs magnétiques*, on estableixen les bases de l'escriptura automàtica, definida com el dictat del pensament en absència de tot control exercit per la raó. A partir d'aquest moment hi haurà un gran desenvolupament a París, amb el saló dels independents de 1920 i una exposició l'any 1921. Finalment, el 1922 Tzara faria una conferència sobre la fi del dadaisme. No és que el moviment hagués acabat, ja que, durant molts anys, a altres indrets d'Alemanya i, sobretot, a Nova York, seria ben viu. Però a França els seus

pressupòsits serien la base del surrealisme, que Breton desenvoluparia ja de manera "oficial" des de 1924. Caldria destacar, en el dadaisme de Nova York, la figura de Marcel Duchamp i Man Ray, amb l'invent dels *ready made*, objectes d'ús quotidià, extrapolats de la seva funció en ser aïllats i presentats com a obres d'art davant l'espectador.

(Text D) **Il·lustració** (núm.4): *Fontaine* de Marcel Duchamp. Amb aquest primer *ready made*, Duchamp trasvalsà el món de l'art i trencà els seus límits convencionals.

5.2.3. El surrealisme

El surrealisme és la transformació del dadaisme, gràcies a la figura d'André Breton. Després dels experiments realitzats amb l'escriptura automàtica, anà a Viena per parlar amb Sigmund Freud. Aquests contactes amb la psicoanàlisi i el món dels somnis seran la llavor del primer manifest surrealista del 1924. A diferència dels manifestos futuristes o dadaistes, el document és llarg, seriós i elaborat. S'hi ataca la moral, la lògica, el realisme i el bon gust i es defensa, en canvi, la imaginació (centrada en el món dels somnis i la follia), la llibertat, l'element meravellós i la superrealitat. És aquí on Breton fa la definició de surrealisme: (text B)

"automatisme psíquic pur pel qual hom es proposa d'expressar, sigui verbalment, sigui per escrit, sigui de qualsevol altra manera, el funcionament real del pensament".

Després de l'adhesió al partit comunista, Breton escriví un segon manifest (1930), amb la finalitat de provocar una crisi de consciència. En especial, atacà els pilars de la societat: família, pàtria i religió, i promogué la violència, la veritat absoluta, la introspecció psíquica i la revolució social. A pesar d'aquest decantament polític, els mitjans utilitzats continuaren sent introspectius: l'escriptura automàtica, i a més el relat de somnis i l'alienació mental.

Paral·lelament Salvador Dalí s'integrava en el grup amb l'aportació del seu cèlebre mètode paranoicocrític. L'entrada de nous components amb interessos ben diversos i la politització progressiva de Breton provocà tensions en el grup,

de manera que en els *Prolégomènes à un troisième manifeste du surréalisme ou non* (1942) abominà d'antics col.laboradors, com Dalí i Aragon, anunciant així el principi de la desfeta. Efectivament, després de la segona guerra mundial, Breton quedà sol i, tot i la continuació d'activitats tant per part d'ell com per part d'altres surrealistes, podríem dir que com a moviment ja s'havia acabat. Les seves troballes, però, s'havien incorporat, d'una manera natural, tant a la plàstica com a la literatura. Entre aquestes, destacaríem especialment la creença en les associacions negligides fins aleshores i la incorporació de l'inconscient a la literatura, mitjançant l'automatisme psíquic i el relat de somnis.

(Text C) **Lectura complementària:** Per ampliar informació, podeu llegir Nadeau, Maurice (1964). *Histoire du surréalisme*. París: éditions du Seuil i el primer manifest surrealista inclòs a *Manifestos d'Avantguarda. Antologia* (1995), Ed.62 (MOLU 99) pp.181-200 (web de l'assignatura text núm. 2).

5.2.4. J.V.Foix

En l'àmbit català, J.V.Foix fou l'introduïdor del dadaisme i del surrealisme. La seva aventura avantguardista s'inicià, però, amb anterioritat, ja que dirigí els dos darrers números de *Trossos* i intervingué en la divulgació del futurisme. Interessat tant pel "vell" com pel "nou", fou un noucentista i alhora un avantguardista. El 1926 presentà l'exposició de Dalí a les Galeries Dalmau. Entre 1926 i 1930 col.laborà en l'aventura de *L'Amic de les Arts*, entre 1925 i 1927 a la *Revista de poesia* i entre 1935 i 1936, als *Quaderns de poesia*. En totes aquestes revistes donà notícia puntual de les novetats surrealistes, reflexionà sobre la pròpia poesia, traduí autors de rellevància declarada i escriví proses narratives on intentava reproduir la lliure fluència del somni. Encara que ell considerés que el poeta havia d'estar per sobre de l'adscripció a cap escola, una certa influència surrealista hi és evident. Aquests textos, publicats en diverses revistes de l'època, foren aplegats a *Gertrudis* (1927) i *KRTU* (1932).

[text D] **Il.lustració** (núm. 5): J.V.Foix, quan era jove.

Les proses foixianes, que majoritàriament formen part del *Diari 1918*, tenen com a tema bàsic la solitud de l'home i la frustració del desig. Entremig d'un

seguit de transformacions que experimenten els objectes, el poeta es veu empetit davant d'un món exterior hostil. La figura del geperut i una sèrie d'imatges oníriques simbòliques ens permeten explorar el món subconscient i irreal, que Foix considera més real que el que vivim autènticament. La quotidianitat transformada, la clausura o la pròpia personalitat són alguns dels temes bàsics d'aquestes proses (Gimferrer 1974).

[Text C] **Lectura complementària** : Llegiu la prosa "Gertrudis", que trobareu a la web de l'assignatura (text núm. 3).

Posteriorment, Foix abandonà els models avantguardistes per agafar-se a models més classicitzants, sense abandonar mai del tot, però, el seu particular concepte de la irrealitat.

[Text C] Per completar la informació sobre J.V.Foix, consulteu el capítol corresponent de l'assignatura *Literatura catalana contemporània II*.

5.2.5. El grup del *Manifest groc*

L'autèntica aventura surrealista a Catalunya la realitzà el grup format per Salvador Dalí, Lluís Montanyà i Sebastià Gasch, el qual impulsà una autèntica campanya de subversió i de divulgació de les noves formes d'art.

Un dels principals canals fou la revista *L'Amic de les Arts*, fundada a Sitges l'any 1926 per Josep Carbonell. Amb la intenció de propagar la cultura sitgetana, alternà els articles locals amb d'altres d'abast més general, on s'impulsà els corrents més moderns de l'art (a destacar l'article "Superrealisme" de Lluís Montanyà del núm.10 de 1927). Federico García Lorca, en les seves estades a Barcelona, estigué vinculat al grup i també col.laborà en la revista. Poc a poc s'anà forjant un programa, del qual sobresurten dos fets: l'acte dels 7 davant "El Centaure" realitzat a Sitges (1928) i la publicació del número 31 (1929). El primer fou l'únic acte públic realitzat per la revista. Fou com una mena d'acte de propaganda, on es llegiren set textos programàtics, entre els quals destacà la intervenció de J.V.Foix, analitzant les anomenades imatges hipnagògiques.

Text D. **Il·lustració**(núm.6): fotografia del grup *Amic de les Arts*, on es poden veure d'esquerra a dreta: Font, J.V.Foix, S.Gasch, Ll.Montanyà, J.Carbonell, F.García Lorca, S.Dalí i M.A.Cassanyes.

El número 31 de *L'Amic de les Arts* fou un número totalment programàtic, dirigit per Dalí, Montanyà i Gasch. Els articles foren d'una gran virulència. Dalí defensava l'anti-art i el surrealisme, Gasch advocava per la supressió de l'art i Montanyà indicava que l'escriptor del moment no podia escriure gratuïtament i que havia de transcriure objectivament els seus paisatges interiors. Els articles teòrics s'acompanyaven de textos creatius: proses de Dalí, un poema de Benjamin Péret o unes reflexions sobre la literatura acompanyades de pràctiques de J.V.Foix. A més, unes notes sobre música i un qüestionari a Buñuel acabaven d'arrodonir una idea sobre la modernitat, basada en la valoració de la il·logicitat i l'inconscient, propis del surrealisme.

Una altra revista que també defensà la subversió moral del surrealisme fou *Hèlix*, publicació produïda a Vilafranca del Penedès entre l'any 1929 i 1930 i dirigida per Joan Ramon Masoliver, amic de Buñuel i dels líders de *L'Amic de les Arts*. Entre els seus col·laboradors, s'hi comptaren J.V.Foix, S.Dalí, S.Gasch, Ll.Montanyà i, a més G.Díaz-Plaja, C.Clavería, L.Buñuel o E.Giménez Caballero.

Però la manifestació més evident de l'aventura surrealista catalana fou el *Manifest groc*. Aquest fou un full de color groc, firmat per Dalí, Montanyà i Gasch l'any 1928, en el qual hi havia una sèrie d'atacs i propostes, de manera enumerativa. Entre els primers, destacava l'atac directe a *La Nova Revista* o a la Fundació Bernat Metge, a més d'imprecises diatribes contra la literatura del moment, els concerts, la poesia maragalliana o la sensibleria de l'Orfeó Català. El llistat de propostes era encara més vague i, en gran part, s'alimentava de premisses futuristes: maquinisme, esport, músic-hall, cinema, velocitat, etc. No obstant això, la llista de gent admirada provenia bàsicament de les files cubistes, dadaistes o surrealistes. En general, el manifest mostrava una actitud antiartística d'esperit clarament dadaista, però formulada en termes futuristes. A

part, el col·lectiu Dalí-Montanyà-Gasch escriví uns *Fulls grocs* l'any 1929, dintre de la mateixa línia.

5.2.6. Salvador Dalí

L'explosió surrealista fou possible sobretot gràcies a Salvador Dalí. Així mateix desenvolupà la part més agressiva d'aquest període, mitjançant articles a les revistes abans esmentades, el *Manifest groc* i, especialment, la conferència que pronuncià a l'Ateneu el març de 1930. Aquí sintetitzava les idees que Breton havia exposat en el seu segon manifest, explicava les línies mestres del seu mètode paranoicocrític i atacava amb gran violència una de les grans figures catalanes: "el gran porc, el gran pederasta, l'immens putrefacte pelut, l'Àngel Guimerà". Com ha indicat J.Molas (1983), la conferència produí una autèntica convulsió i fou l'inici d'una sèrie d'actes, que es plantejaren unir marxisme i surrealisme, gràcies a la iniciativa de Jaume Miravittles. A partir, però, d'aquesta època, Dalí alternà les seves estades a Catalunya amb llargues temporades a París i participà de ple en el surrealisme francès, on desenvolupà amb una violenta campanya el seu mètode paranoicocrític. Poc a poc, anà abandonant, però, aquests plantejaments, en féu un balanç a *The secret life* (1942) i, finalment, donà per acabada aquesta etapa, l'any 1950.

A part dels articles i conferències, Dalí escriví una obra creativa ben original, que fins als anys 30 fou en català. Després s'expressaria en francès, anglès i castellà. Pel que fa a l'etapa catalana, es correspon amb el Dalí més autènticament surrealista i forma un bloc homogeni amb el Dalí francès, el de llibres com *La femme visible* de 1930, *L'amour et la mémoire* de 1931 o *La conquête de l'irrationnel* de 1935. Dins dels textos catalans, a part dels primers escrits, en forma de diari, en trobem de dos tipus: els articles teòrics que són reflexió sobre l'art o la cultura i els que podríem dir de creació literària. Mitjançant els primers, desenvolupà un programa concret: el surrealista. Els segons constituïrien el que podríem anomenar "proses poètiques", ja que el mateix Dalí no dubtà a titular-los "poema" més d'un cop. Els més representatius serien "Sant Sebastià", "Poema de les cosetes", "Peix perseguit per un raïm", "La meva amiga i la platja", "L'alliberament dels dits" o "Poema agafat al vol no taquigràficament".

Aquests textos, plens d'objectes microscòpics, i subjectes a un ritme desenfrenat, presenten grans paral·lelismes amb les pintures de la mateixa època de Dalí. La tècnica que s'hi aplica és la mateixa: l'objectivitat. Consisteix a descriure minuciosament els més mínims elements. Per això els textos dalinians són plens de detalls i constitueixen l'eix, entorn el qual s'articula el discurs (com a "Poema de les cosetes" o "Peix perseguit per un raïm"). Segons Santos Torroella(1984), per a Dalí aquesta microrealitat objectiva era l'autèntica sobrealitat, buscada pels surrealistes. De la mateixa manera, les pintures d'aquesta època semblen ser la suma de mil objectes fotografiats. D'altra banda, els elements que apareixen a les proses o als quadres són els mateixos: membres seccionats, sang, aparells geomètrics, ases podrits, sines voladores, ulls, insectes, ocells, llagostes, etc. En general, les coses petites porten a una més gran poèticitat, feta a partir de les metamorfosis contínues i d'una bona dosi d'acció absurda. Això fa que, com ha dit J.Molas (1983), aquests poemes siguin d'un lirisme descarnat i arbitrari, però dens i punyent.

Text D **Il·lustració** (núm. 7). Quadre de Dalí "La mel és més dolça que la sang" (1927). L'aparell del centre d'aquest quadre s'assimila a l'heliòmetre per a sords-muts de la prosa "Sant Sebastià". A més, al quadre es poden veure molts altres objectes també presents als textos dalinians.

5.2.7. L'avantguardisme establert

La marxa de Dalí a París i d'altres fets, com la seva ruptura amb Gasch, o l'acabament d'aventures com *L'Amic de les arts* o *Hèlix* provocaren un cert desinflament. D'altra banda, l'adveniment de la República i la restauració de la Generalitat crearen un clima cultural, en el qual s'assumien les diferents tendències del passat. D'aquesta manera l'avantguarda passà a ser assimilada, amb la qual cosa perdé tot tipus d'agressivitat. Fins i tot s'escriví el primer estudi de conjunt, *L'avantguardisme a Catalunya i altres notes de crítica* de Guillem Díaz-Plaja (1932). Aquest caràcter de revisió o síntesi de les avantguardes és el que plantejà també l'ADLAN, associació dels amics de l'art nou. Creada l'any 1932, aplegà gent com Cassanyes, Foix, Gasch i Montanyà, que havien estat a *L'Amic de les Arts*, però també integrà gent tan diversa com Sindreu, Sert (que formava part del GATCPAC, grup d'arquitectes i tècnics catalans per al progrés de l'arquitectura contemporània), Joan Prats o Joaquim

Gomis (que tot just s'incorporaven a l'activisme cultural). L'associació organitzà conferències, lectures i concerts, amb la intenció de fer un art viu, nou i sincer (l'any 36 es féu una exposició de Picasso i, poc després, Paul Éluard venia a fer una conferència). Una de les seves empreses més importants fou un número monogràfic de la revista *D'ací d'allà* (desembre 1934), dedicat a donar un panorama global de l'avantguardisme, amb resums dels principals moviments, reproduccions de manifestos i notes crítiques sobre poetes o pintors de renom. De fet, fou la darrera manifestació escrita de les avantguardes catalanes, ja que la guerra civil ho destruï tot. De tota manera, gràcies a la gent de l'ADLAN, fou possible la impulsió d'un nou grup d'avantguarda durant la postguerra: Dau al Set.

Text D **Il·lustració** (núm.8): Portada del número extraordinari de Nadal de *D'ací d'allà*, dedicat a l'art del segle XX.

Com a revistes de l'època, caldria destacar *Art*, una publicació que Enric Crous féu a Lleida, amb propòsits surrealistes. Només tingué deu números durant l'any 1933, però mostrà un interès especial per la plàstica i les noves arts populars, així com un gran eclecticisme.

L'avantguarda, durant aquests anys, fou ja una cosa plenament establerta. Un grup, com el de Sabadell, n'adoptà les formes: humor, provocació, absurd ... però el mateix Pere Quart, en el seu llibre *Les decapitacions* (1934), féu la caricatura dels mètodes surrealistes. De la mateixa manera Trabal, a les seves novel·les, n'utilitzà l'absurd, però sempre amb un caire humorístic. D'altres autors, com Bartomeu Rosselló-Pòrcel l'integraren paral·lelament a altres corrents com el simbolisme o un nou barroquisme. Tot això ens demostraria que l'avantguarda s'havia assimilat de manera natural. La mort de Josep Dalmau l'any 37 i el resultat del conflicte bèl·lic del 36 acabarien definitivament amb aquesta normalitat.